

PERANAN TAJAU DALAM HUKUM ADAT PERHUBUNGAN MASYARAKAT IBAN DI RUMAH PANJANG SARAWAK

FLORANCE LING *

SITI AISYAH MUHAMMAD **

NORDIANA AB JABAR ***

aisyah@umk.edu.my

Abstrak

Masyarakat Iban di Sarawak memiliki warisan peninggalan yang bernilai iaitu sejenis tempayan seramik yang digelar tajau. Dari aspek sosio-budaya, tajau melambangkan hierarki status, kekayaan dan turut digunakan dalam adat tradisi masyarakat Iban. Namun, peredaran zaman dan pendedahan tentang kepercayaan dan agama sedikit sebanyak telah mempengaruhi adat penggunaan tajau dalam sosio-budaya mereka. Objektif kajian ini dijalankan bagi mengenalpasti peranan tajau dan hubungkaitnya dalam hukum adat perhubungan dalam masyarakat Iban. Kaedah kajian yang dijalankan adalah melalui kajian lapangan di Rumah Panjang RH Malang, Pakan, Sibu Sarawak yang turut merangkumi kaedah kualitatif seperti temubual dan kajian literatur. Hasil kajian mendapati bahawa tajau memainkan peranan penting sebagai medium ukuran denda dalam hukum adat perhubungan masyarakat Iban di Sarawak. Di masa kini tajau hanya sekadar menjadi bahan warisan turun-temurun dan kurang difahami oleh generasi masyarakat Iban tentang nilai warisannya. Namun, sosio-budaya masyarakat Iban yang mengamalkan pantang larang dan adat tradisi yang berhubungkait-rapat dengan tajau, membolehkan tajau terus disimpan sebagai tanda hormat terhadap nilai keharmonian dan kelangsungan adat tradisi mereka.

Kata Kunci: Tajau, tempayan, Iban, warisan ketara, adat

* Graduan daripada Fakulti Teknologi Kreatif dan Warisan, Universiti Malaysia Kelantan

** Pensyarah Kanan di Fakulti Senibina dan Ekistik, Universiti Malaysia Kelantan

*** Pensyarah Kanan di Fakulti Teknologi Kreatif dan Warisan, Universiti Malaysia Kelantan

Abstract

Tajau is a legacy of the Iban community in Sarawak that remains as a socio-cultural aspect in their lives. In socio-cultural aspect, tajau resembles the hierarchial status, wealth, and also applied in customary law, deities and the community beliefs. However, convergence to religions and beliefs has influenced the sosio-cultural element in tajau practice. This research aims to determine the tajau's functions and its relation to the law of relationship in Ibanese residence in long-house. The research was conducted through field work at the Iban long-house in Pakan, Sarawak; interviews, and the reviews of literature. The findings show that tajau existed as an important medium in the socio-culture as the medium of punishment for the law of relationship of Ibanese. Nowadays, tajau has become inheritance whereby the meaning and value are less understood by the kin. But, the deities and customs of Ibanese which are related closely with tajau have allowed the tajau to be kept by the kin as a matter of respect to the synchronization and endurance of their tradition.

Keywords: *Tajau, ceramic, Iban, tangible heritage, custom*

* Graduate Student from Faculty of Creative Technology and Heritage, Universiti Malaysia Kelantan

** Senior Lecturer at Faculty of Architecture and Ekistic, Universiti Malaysia Kelantan

*** Senior Lecturer at Faculty of Creative Technology and Heritage, Universiti Malaysia Kelantan

1.0 Pengenalan

Tajau memainkan peranan penting dalam sosio-budaya masyarakat Iban di Sarawak sebagai simbolik atau medium pembukaan kepada upacara atau majlis keraian yang dilangsungkan selain menjadi harta pusaka yang diperturunkan bergenerasi. Sehingga ke hari ini, tajau masih menjadi objek yang mempunyai keunikan rupa bentuk dan nilai-nilai sakral yang tersendiri (Muzium Etnologi, Sarawak). Tajau digambarkan sebagai lambang kehidupan masyarakat Iban di mana ia berfungsi menghubungkan alam nyata yang disifatkan sebagai alam kehidupan dan alam ghaib yang disifatkan sebagai alam selepas kematian. Penggunaan tajau sejak berkurun lamanya dipercayai diperkenalkan oleh para pedagang China (Othman Yatim, 1981). Secara asal, tajau berfungsi sebagai tempayan yang mengisi bahan makanan sepanjang pelayaran. Antara makanan yang disimpan di dalam tajau ialah telur masin, lobak masin, garam, gula dan sebagainya. Apabila barangan dagangan habis dijual, maka tajau juga akan turut dijual. Permintaan tajau oleh masyarakat tempatan di Sarawak daripada pedagang luar menjadi fokus utama dalam kepentingan tajau bagi masyarakat setempat di Sarawak (Khairul dan Noria, 2016).

Hasil daripada adaptasi budaya, masyarakat tempatan di Sarawak menggunakan tajau dalam kesemua aspek kehidupan mereka seperti kegunaan harian, hukum adat serta upacara ritual. Malah, hukum adat dalam masyarakat Iban melibatkan pelbagai tajau sebagai medium ukuran denda berdasarkan kesalahan yang telah dilakukan yang digelar *Adat Tunggu*. Namun, masa kini telah membenarkan ukuran denda menggunakan tajau ini kepada nilai matawang. Kajian ini akan menerangkan tentang peranan tajau dan hubungkaitnya dalam hukum adat perhubungan dalam masyarakat Iban di rumah panjang.

2.0 Metodologi Kajian

Kajian lapangan dijalankan di rumah panjang di RH Malang, Pakan, Sibu Sarawak bagi mendapatkan gambaran sebenar jenis-jenis tajau yang masih disimpan oleh masyarakat Iban ini. Temubual bersama penduduk rumah panjang dan Kurator Gallery Tun Jugah, Puan Janet turut dilaksanakan bagi mendapatkan informasi berkenaan adat dan tradisi menyimpan tajau serta kegunaan khusus jenis-jenis tajau. Selain itu, kajian literatur di Muzium Sarawak dan Muzium Etnologi, Gallery Tun Jugah serta perpustakaan memberikan data sekunder yang sangat bermanfaat dalam mendokumentasikan peranan tajau dalam kehidupan masyarakat Iban ini. Hasil daripada penelitian kaedah kajian ini, objektif kajian dapat dicapai dengan lebih tersusun.

3.0 Dapatan Kajian

3.1 *Adat Tunggu* dalam Masyarakat Iban di Sarawak

Adat Tunggu merupakan satu hukum adat untuk mengukur kesalahan yang dilakukan oleh individu. Terdapat sesetengah *Adat Tunggu* hanya dibayar menggunakan tajau sahaja tanpa menggunakan pengeras seperti ayam dan babi. Walau bagaimanapun, terdapat juga yang hanya dibayar dengan menggunakan pengeras seperti ayam dan babi sahaja atau dengan menggunakan ayam dan babi serta tajau. *Adat Tunggu* yang menggunakan tajau perlu dibayar sekali dengan *lungga* iaitu sejenis pisau bermata kecil dan berhulu panjang, parang dan juga *nyabor* sebagai *kering semengat* (pelindung diri) manakala tajau digunakan sebagai *kurung semengat*. Mata wang digunakan dengan tujuan untuk menggantikan tajau seperti yang telah disenaraikan di dalam Jadual 1 dibawah.

Jadual 1 : Nilai tukaran sebuah tajau kepada wang

Bil	Nilai Ukuran Menggunakan Tajau	Nilai Ditukar Kepada Duit (RM)
1	Satu Menukul	0.50
2	Satu Jabir	1.00
3	Satu Panding	2.00
4	Satu Alas Muda	4.00
5	Satu Alas Ngerang	5.00
6	Satu Alas Berejang	6.00
7	Satu Alas Betanduk	7.00
8	Satu Alas Rusa	8.00
9	Satu Rusa Lelaki	10.00
10	Satu Menaga	16.00
11	Satu Ningka	32.00

Walau bagaimanapun, dalam 'Tusun Adat Iban 1993' *Adat Tunggu* dipanggil sebagai *Mungkul*. Selain tajau, padi juga boleh ditukar kepada nilai mata wang seperti di dalam Jadual 2 di bawah.

Jadual 2 : Nilai tukaran padi kepada mata wang

Berat Padi (kati)	Nilai Dahulu (RM)	Nilai Sekarang (RM)
5 kati	3.60	5.00
10 kati	7.20	10.00
20 kati	14.40	20.00
30 kati	21.60	30.00
1 pikul	28.80	100.00

3.2 Jenis-jenis dan Kegunaan Tajau

Hasil daripada kajian literatur dan kajian lapangan, terdapat 17 buah tajau yang disimpan oleh masyarakat Iban. Setiap tajau memiliki keunikan fizikal yang tersendiri: saiz, kedudukan telinga tajau, warna, motif corak serta terdapat juga perbezaan dari segi fungsi. Jadual 3 di bawah adalah ringkasan fungsi tajau.

Jadual 3: Jenis-jenis tajau serta fungsinya

NO.	NAMA TAJAU	FUNGSI
1	<i>Menukul</i> 	- Digunakan untuk membayar hukuman dalam adat Iban. - Sebagai <i>kurung Semengat</i>. (Saguhati/pengeras kepada tukang sabak)
2	<i>Menaga</i> 	- Digunakan dalam hukum adat Iban. - Sebagai pengeras kepada bomoh untuk melindungi diri daripada malapetaka selepas upacara menyembuhkan penyakit. - Digunakan untuk menyimpan beras.
3	<i>Panding</i> 	- Digunakan dalam hukum adat Iban untuk membayar denda. - Nilai tajau <i>panding</i> lebih besar daripada tajau <i>Jabir</i>. - Sebagai pampasan ganti rugi apabila berlaku kes kecurian.
4	<i>Jabir</i> 	- Digunakan untuk membayar hukuman dalam adat Iban. - Nilainya lebih besar daripada tajau <i>Menukul</i>
5	<i>Ningka</i> 	- Digunakan untuk menukar tanah untuk membina rumah. - Digunakan untuk membayar denda yang melibatkan kematian. - Sebagai cenderahati kepada si mati.

6	<i>Alas</i> 	• Digunakan untuk menyimpan beras. • Digunakan untuk membayar hukum denda. • Sebagai kurung semengat dalam adat <i>gense-lan</i>. • Digunakan untuk membayar hukuman sekiranya bergaduh di <i>ruai</i> orang lain.
7	<i>Irun</i> 	• Digunakan untuk menyimpan beras dan juga air minuman. • Digunakan untuk membayar hukuman denda.
8	<i>Sergiu</i> 	• Digunakan untuk menyimpan padi. • Harta warisan. • Digunakan untuk Ngerapoh Bangkai.
9	<i>Sergiu Indu</i> 	• Tajau Pemail. • Digunakan untuk menyimpan pakaian.

Jadual 4: Lain-lain Tajau dan Fungsi

NO.	NAMA TAJAU	FUNGSI
1.	<i>Rusa</i>	• Bekas untuk menyimpan padi • Digunakan untuk menyimpan pakaian tradisional, kain tenunan dan juga pakaian yang baharu.
2.	<i>Udat</i>	• Digunakan untuk menyimpan pekasam dan tempoyak. • Digunakan untuk menyimpan makanan seperti buah pisang.
3.	<i>Betali</i>	• Digunakan untuk menyimpan parang dan nyabor. • Digunakan untuk menyimpan pakaian dan wang.
4.	<i>Tubu Adang</i>	• Digunakan untuk menyimpan air • Pengeras kepada tukang sabak.
5.	<i>Pereni</i>	• Digunakan untuk berinteraksi dengan kuasa ghaib.
6.	<i>Tepayan</i>	• Digunakan untuk menyimpan air tuak. • Digunakan untuk menyimpan pekasam.
7.	<i>Benda Telu</i>	• Digunakan untuk menadah air hujan. • Digunakan untuk menyimpan air.
8.	<i>Benda Arak</i>	• Digunakan untuk mengisi air arak dan juga air tuak.

4.0 Analisis Fungsi Tajau dalam Hukum Adat Perhubungan

Sosio-budaya masyarakat Iban merangkumi dua aspek aktiviti iaitu aktiviti dalam kehidupan seharian dan aktiviti upacara keraian atau sambutan. Di dalam sosio-budaya ini, adat dan tradisi diamalkan dan digariskan dengan pantang larang serta peraturan yang ditetapkan serta diperturunkan dari generasi ke generasi bagi kelangsungan keharmonian masyarakat ini.

Hukuman daripada peraturan yang dijalankan dalam masyarakat Iban turut melibatkan tajau. Ia menjadi medium penting sebagai bahan hukuman bagi pesalah yang telah melanggar peraturan dan pantang larang dalam masyarakat ini. Pada peringkat yang pertama, tajau digunakan dalam hubungan yang melibatkan sesama manusia dimana individu yang melakukan kesalahan akan membayar denda berupa wang ataupun tajau sahaja. Pada peringkat kedua pula, ia dianggap sebagai kesalahan yang melibatkan kuasa luar biasa ataupun lebih kepada kepercayaan. Kesalahan luar

biasa ini dikenali sebagai *Genselan*. *Genselan* bermaksud adat yang dikenakan terhadap pesalah untuk memohon ampun dan restu daripada Tuhan. Adat ini dilakukan dengan membayar hukuman dengan menyembelih haiwan seperti seekor ayam atau babi manakala untuk *kering semangat* pula dibayar dengan menggunakan bahan besi seperti parang, *nyabor* iaitu sejenis parang panjang orang Iban, paku, dan sebagainya. Tujuan adat ini adalah untuk menggelakkan mereka lemah semangat kepada kuasa ghaib. Perkara yang paling penting semasa pembayaran hukum *kurung semangat* ialah sebuah tajau untuk *kurung semangat*, (rujuk Rajah 1 di bawah). Kurung semangat bertujuan untuk mengelakkan semangat manusia atau orang Iban berpisah daripada badan. Oleh itu, *kurung semangat* merupakan adat yang bertujuan untuk memelihara semangat manusia daripada jatuh sakit dan akhirnya meninggal dunia. Sekiranya si pelaku tidak dapat membayar denda yang telah ditetapkan, kemungkinan beliau untuk ditimpa malapetaka seperti jatuh sakit sehingga boleh menyebabkan kematian.

Rajah 1 : Tajau kebok atau *menukul* biasanya digunakan untuk pembayaran *kurung semangat*

(Koleksi: Puan Jelawai anak Kat)

4.1 Hukum Adat Perhubungan Masyarakat Rumah Panjang

- i. Jika terdapat individu yang berzina dengan mertua, adik beradik, emak isteri atau ayah suami, lelaki tersebut dikehendaki membayar hukuman seekor babi dan tajau *Jabir* sebanyak tujuh buah sebagai *sangkar*. Mereka hendaklah bernikah dan *bersapat mandi* di sungai. Jika seseorang perempuan didapati mengandung anak luar nikah pula maka ibu bapa perempuan tersebut perlu membuat pembelaan selepas kandungan perempuan tidak dapat disembunyikan. Perempuan tersebut disuruh untuk membunuh seekor ayam sebagai *gadai* supaya sepanjang kehamilannya diberikan kesihatan yang baik, dan orang yang sakit juga boleh sembuh. *Gadai* bermaksud perlindungan daripada kuasa luar biasa. Setelah ibu bapa mengetahui orang yang menyebabkan kehamilan anaknya, barulah mereka boleh *nuntong ke kandung* atau mengesahkan kepada orang ramai bahawa lelaki tersebut adalah bapa kepada anak dalam kandungan perempuan tersebut. Apabila sudah *nuntong ke kandung* selesai dan ayam *gadai* juga telah dibunuh, maka kes tersebut selesai. Walau bagaimanapun, sekiranya lelaki tersebut tidak mahu bertanggungjawab terhadap kandungan tersebut, maka si perempuan hendaklah membunuh dua ekor ayam untuk mengesahkan bahawa kandungan tersebut adalah anak luar nikah. Darah ayam akan dibahagikan kepada semua rumah yang telah dilawati oleh perempuan tersebut sejak kehamilannya. Bangkai ayam tersebut tidak boleh dimakan dan perlu dibuang ke sungai untuk mengelakkan badi.
- ii. Di rumah panjang, individu yang diketahui *butang* ataupun menjalin hubungan sulit dengan suami ataupun isteri orang, *tuai rumah* wajib membunuh seekor ayam sebagai *genselan*. Perkara ini mesti diselesaikan secepat yang mungkin kerana dikhuatiri suami atau isteri pesalah akan melakukan perkara di luar jangkaan seperti mencederakan, memukul atau berlaku pergaduhan dengan pesalah. Jika perkara sebegini berlaku disebabkan kecuaiian *tuai rumah* yang lambat menyelesaikan masalah ini, maka *tuai rumah* wajib dikenakan hukuman denda *genselan* seekor ayam dan besi sebagai *kering semengat*.
- iii. Perempuan yang mengandung tanpa suami tidak dibenarkan melawat ke rumah panjang orang lain. Individu yang melanggar peraturan ini akan dikenakan denda *tunggu* sebanyak 30 *mungkul*, adat *genselan* dengan seekor babi dan juga sebilah parang sebagai *kering semengat*. Sekiranya, terdapat penghuni rumah panjang yang jatuh sakit secara mengejut dan meninggal dunia, maka perempuan tersebut hendaklah membayar adat *keresan* yang berjumlah lapan *mungkul*, seekor babi sebagai *genselan*, sebilah parang sebagai *kering semengat* dan juga sebuah tajau sebagai *kurung semengat*.

- iv. Perempuan yang telah mengandung tanpa suami, tetapi mengaku mana-mana lelaki sebagai ayah kepada anak yang dikandungkannya namun lelaki tersebut bukan individu yang menyebabkan kehamilan, maka perempuan tersebut akan dikenakan denda sebanyak RM50 bersamaan dengan setengah pikul, *adat pemalu* dikenakan sebanyak RM50 untuk menutup malu pihak lelaki, juga *pelasi menua* dengan *genselan* seekor babi, sebilah besi sebagai *kering semengat* dan juga sebuah tajau untuk *kurung semengat*.
- v. Begitu juga dengan perempuan yang telah duduk sebungung dengan lelaki tanpa ikatan yang sah dan didapati telah mengandung tetapi lelaki berkenaan tidak mahu bertanggungjawab terhadap perempuan tersebut dengan mengahwininya pula dikenakan denda sebanyak RM250. RM120 atau 120 *mungkul* sebagai bayaran untuk kandungan tersebut dan lelaki tersebut perlu membayar kos sepanjang tempoh kandungan perempuan tersebut.

4.2 Simbolik Tajau Dalam Hukum Adat Perhubungan

Merujuk kepada perkara peraturan hukum adat perhubungan masyarakat Iban di rumah panjang di atas, tajau menjadi medium ukuran denda dan mempamerkan simbolik keharmonian sosial masyarakat ini. Justeru, pemilikan tajau menjadi tradisi turun-temurun masyarakat Iban bagi kelangsungan amalan adat tradisi dan hukum adat mereka. Walaupun terdapat pertukaran nilai ukuran denda kepada nilai beras dan wang, tajau masih memberikan nilai sakral dan kepercayaan pantang larang dalam masyarakat Iban. Ketidakpatuhan kepada pantang larang, akan memberi kesan terhadap kesejahteraan rumah panjang.

5.0 Kesimpulan

Hasil kajian lapangan mendapati bahawa tajau masih disimpan di setiap rumah panjang masyarakat Iban di Sarawak. Namun, pengertian penghuni rumah panjang masa kini tentang latar belakang dan nilai tajau kurang diambil perhatian. Tajau merupakan medium terpenting dalam menjamin kelangsungan keharmonian sosio-budaya masyarakat Iban. Ia menjadi ukuran denda dalam hukum adat mereka termasuk adat tradisi perhubungan penghuni masyarakat rumah panjang. Walaupun hukum adat perhubungan di rumah panjang semakin kurang dilanggar oleh penghuni berikutan pendedahan kepada agama Kristian dan peraturan negeri, secara internal, rasa hormat terhadap pantang larang mereka masih diamalkan. Oleh kerana itu, pendedahan tentang nilai dan pentingnya pemeliharaan tajau wajar dilaksanakan berikutan semakin berkurangnya amalan penyimpanan tajau ini difahami sendiri oleh masyarakat Iban di rumah panjang.

6.0 Penghargaan

Kajian ini dibawah Skim Geran Jangka Pendek UMK (SGJP-R/SGJP/A02.00/00554A/001/2016/000339). Setinggi-tinggi penghargaan ditujukan kepada pihak Rumah Panjang RH. Malang, Pakan, Sibul, Sarawak di atas kerjasama yang diberikan serta Universiti Malaysia Kelantan kerana menaja kajian ini.

Rujukan

Khairul Zuhairi, & Noria Tugang. (2016). *Perubahan Objek Tajau Dalam Budaya Iban Di Sarawak*. Universiti Malaysia Sarawak.

Othman Yatim. (1981). *Penggunaan Tembikar di Malaysia*. Kuala Lumpur: Muzium Negara.

Adat Iban 1993 (*Tusun Adat Iban 1993*). Jabatan Ketua Menteri, Masjids Adat Istiadat Negeri Sarawak.

Temubual

1. Buyau anak Tamin 69 tahun, Rh. Malang, Pakan Sarawak
2. Jelawai Anak Kat, 85 tahun, Rh Malang, Pakan Sarawak
3. Janet Rata Anak Noel, Kurator Gallery Tun Jugah, Tun Jugah Foundation, Kuching, Sarawak.
4. Mamit anak Miling, 70 tahun, Rh Malang, Pakan Sarawak
5. Sunggau Anak Tawie, 67 tahun, Rh Malang, Pakan Sarawak

